

OILAVIY TARBIYANING NOJO'YA TA'SIRLARI OQIBATIDA O'SMIRLARDA XULQ-ATVORNI OG'ISHI

Nazimaxon Mumindjanova

TMC instituti Katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda XXI asrda eng ommabob va fojiali darajada o'smir Yoshi va bolalikda olingan tarbiyani notog'ri berilishi va uning nojo'ya ta'sirlari oqibatida bolalarda yosh avlodda xulqi o'g'ishish ya'ni deviantlik paydo bo'lishi bilan doir tadqiqot olib borildi. Xulosa taklif va maslahatlar berildi.

Kalit so'zlar: Deviant, delikvant, xulqi og'ishish, tarbiya o'rni, o'smirlarda deviantizm.

Kirish

Bugungi kun zamonaviy jamiyatda oila tarbiya institut sifatida o'zining samarali roli va vazifalarini amalga oshirib kelmoqda. Shunday vazifa va funksiyalaridan biri bu kelajagimiz davomchilari bo'lgan yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashdir. Ma'lumki, oila inson bolalik davrining ilk kunlaridan boshlab nimani qo'lga kiritgan, egallagan bo'lsa uni butun hayoti davomida saqlaydi. Shu bois, oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy jihatlari ko'p bo'lib, u sevgi va g'amxo'rlikda yaqqol ifodalanadi. Ta'kidlash joizki, bola hayotida ota-onaning obro'si, tarbiya uslublarining ta'sirchanligi muhim hisoblanadi. Ayniqsa, oila shaxs kamolotini belgilab beruvchi birlamchi omillardan sanaladi.

Ma'lumki, oilada ota-ona tomonidan tarbiya uslublarini to'g'ri va oqilona tanlay olish ularni kelajakdagi kamoloti ta'minlab beradi. Ayrim o'rinlarda oilada ota-ona munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi bola shaxsini shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ko'pgina fanlar doirasida oila, oilaviy tarbiya va oila muhitida bola shaxsini tarbiyalash masalasiga katta e'tibor beriladi. Bundan ko'rinadiki, oilaning maqsadli, funksional va mazmunli roli mamlakat, jamiyat va shaxs uchun ko'p qirrali ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, oila xususida fikr yuritilganda oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya uslublari, ota-ona va bola munosabatlarining o'ziga xos jihatlarga e'tibor qaratish lozim. Shunga muvofiq ravishda adabiyotlarda oilaviy munosabatlarning 4 ta turi ajratib ko'rsatiladi.

Psixofiziologik – biologik qarindoshlik va jinsiy qoniqish munosabatlarini o'z ichiga oladi.

Psixologik – oila a’zolari o’rtasidagi o’zaro ishonch, ochiqlik, samimiylik, ma’naviy va hissiy yordam, bir-birlariga nisbatan g’amxo’rlik qilishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy – oiladagi moddiy qaramlik, oilaviy rollarni taqsimlanishi, shuningdek, jamiyatdagi ustuvor munosabatlarga bo’ysunishi, hokimiyatga intilish, yetakchilik kabilarni o’z ichiga oladi.

Madaniy – bu oila yuzaga kelgan va mavjud bo’lgan madaniy shart-sharoitlarda rivojlangan urf-odatlar, an’analar bilan bog’liq o’ziga xos turdagi oilaviy munosabatlar.

Yuqoridagi murakkab bog’lanishlar tizimi oilaviy tarbiyada yaqqol ko’zga tashlanadi. Shuning bilan birga oilada bolalarni tarbiyalashdagi buzilishlarning asosiy sababalari ota-onalik funktsiya, vazifalarini to’g’ri yo’lga qo’yilmasligi, o’zaro munosabatlarida axloq me’yorlariga muntazam rioya qilmaslik, o’zaro hurmat, himoya, psixologik yordam, g’amxo’rlik va e’tiborning yetishmasligi bilan belgilanadi.

Bugungi kunda xorijiy ilmiy adabiyotlarda inson tarbiyasining birinchi sub’ekti oila bo’lib, u shaxs shakllanishida yetakchi o’rin tutadi degan fikrlar mavjud. Shu bois, oilada bolaning barcha asosiy fazilatlarini tarkib topadi hamda uning dunyoqarashi, e’tiqodi, atrofdagi dunyoga, mehnatga, boshqa odamlarga va o’ziga nisbatan munosabatlar tizimi shakllanadi (A.N.Ganicheva, O.L.Zverova A.G.Selevko, G.K.Selevko, I.S.Kon, L.B. Shneyder va boshqalar) [2]. Bunda ko’rinadiki, oila bola hayotini biologik jihatdan ta’minlab qolmasdan balki, ijtimoiy kamolotini belgilab beruvchi maskandir. Shu nuqtai nazardan olganda, oilaning farzand tarbiyasidagi roli muhim ekanligini e’tiborga olsak, u o’smir shaxsida deviant xulq-atvorini (to’g’ridan-to’g’ri yoki bilvosita) rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Bu esa o’z navbatida oiladagi o’zaro munosabatlar negizida shaxsga ta’sir qiluvchi turli xil og’ishlar mavjudligi kuzatiladi.

Xulq-atvori, insonning shaxsiy xususiyatlarini, o’sishi va o’zaro munosabatlarini ifodalovchi umumiy xulqiy xususiyatlar to’plamidir. Xulq-atvori oilaviy tarbiyada o’smirlarda shakllanadi va o’zgarishi mumkin. Quyidagi to’g’ridan-to’g’ri ta’sir qiladigan faktorlar xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o’ynayadi:

1. Oilaviy muhit: Oilaning umumiy atmosferasi, ota-ona, akalar va boshqa yaqinlarning suhbatlari va munosabatlari o’smirlar uchun misol bo’ladi. Agar oilada hurmat va sevgi atmosferasi bo’lsa, o’smir xulqini ham bu tomonlarga mos ravishda shakllantirishadi.

2. Ota-ona tarbiyasi: Ota-onalar o’smirlarning xulqiy tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar o’smirlarga adolat, hurmat va sevgi bilan munosabatda bo’lishni o’rgatishadi. Uning bilan birga, ularga o’zini sevisish va qayg’urushlarini tushuntirishadi, ularning xatolaridan o’rgatib yurish va ularning o’zlarini o’zgartirishga imkon berishadi.

3. O'z-o'zini tanish jarayoni: O'smirlar o'z-o'zini o'rganish va o'zining xohishlarini, qobiliyatlari va qiyinchiliklari bilan tanishish jarayonida o'z xulqiy tarbiyalarini shakllantirishadi. Bu jarayon davomida ular o'z xohishlarini bajarish, do'stlarni topish va o'z munosabatlari va ta'riflari orqali o'zlarini tushunib, o'z xulqiy xususiyatlarini oshirishadi.

4. O'zaro munosabatlar: O'smirlar o'zaro munosabatlarda o'rganish, boshqalarni hurmat va sevgi bilan qabul qilish, ko'p o'rtacha qiyinchiliklarni hal qilishni o'rganishadi. Bu, ularning empatiya va hamkorlikni o'rganishiga imkon beradi.

5. Tarbiyani o'rini: Tarbiyani o'rini o'smirlarning xulqiy tarbiyasiga ta'sir qiladi. Maktab, do'konlar, jamoat markazlari, sport klubi kabi joylar o'smirlarga o'zaro munosabatlarni o'rganish, maqbuliyatga erishish va jamiyatga qiziqishni oshirish uchun muhim o'rinlardir.

Ma'lumki, o'smir xulq-atvorida qiyinchiliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladigan yoki yordam beradigan muayyan oilaning xususiyatlari qanday ko'rinishga ega? Mazkur masala bo'yicha turli xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ular asosan bir-biriga zid emas, balki bir-birini to'ldiradi va ba'zan takrorlaydi. Jumladan, L.S.Alekseeva disfunktsional oilalarning quyidagi turlarini ajratadi: a) ziddiyatli; b) axloqsiz; v) pedagogik qobiliyatsiz; d) ijtimoiy.

G.P. Bochkareva tomonidan oilaning uchta turini ajratib ko'rsatiladi.

a) disfunktsional hissiy munosabatga ega oila -bu yerda ota-onalar nafaqat befarq, balki qo'pol, o'z farzandlariga nisbatan munosabatlarda hurmatsizlik hamda ularda irodasizlikni tarbiyalashga qaratilgan;

b) oila a'zolari o'rtasida hissiy aloqalar mavjud bo'lmagan oilalar- bunda bolaga nisbatan munosabatlar ko'proq tashqi tomonlama xarakterga ega bo'lib, uning ehtiyojlariga befarqlik kuzatiladi. Natijada bunday holatlarda bola oiladan tashqarida o'zi uchun hissiy jihatdan muhim munosabatlarni topishga intiladi;

v) nosog'lom axloqiy muhitiga ega bo'lgan oila-bu yerda ijtimoiy nomaqbul ehtiyoj va manfaatlar bolaga singdiriladi hamda u axloqsiz turmush tarziga jalb qilinadi. Ko'rib turganingizdek, bu tasnif bola shaxsidagi ichki kechinmalarining mazmuniga asoslanadi.

Bir qator mualliflar deviant xulq-atvorning paydo bo'lishiga yordam beradigan ta'lim vaziyatlari bilan bog'liq variantlarni ko'rsatib o'tadilar.

a) bolaga nisbatan ongli tarbiyaviy ta'sirning mavjud emasligi;

b) tarbiyada haddan tashqari qattiqqo'llik va hatto zo'ravonlikning yuqori darajasi, ayniqsa, bu usul o'smirlar davriga kelib o'z kuchini yo'qotadi;

v) oilada bola shaxsidagi mustaqillikni g'arazli sabablarga ko'ra, bo'rttirib ko'rsatish;

d) oilada ota-onaning kelishmovchiligi tufayli tarbiyadagi tartibsizlik.

A.Y. Lichko tomonidan oilalarda bola tarbiyasi bilan bog‘liq yuzaga keladigan to‘rtta noqulay vaziyatni aniqlaydi.

a) turli darajadagi haddan tashqari himoyalaniş. Bu bolalarning hayot yo‘llarining barcha ko‘rinishlarida sherik bo‘lish istagidan tortib, oilaviy jazolanishgacha bo‘lgan vaziyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu holat XX asrning 70-yillardagi oilalarida kuzatilgan;

b) g‘amxo‘rlik ko‘pincha e‘tiborsizlikka aylanadi;

v) oilaning yaratuvchilik holat- u bolaning har qanday motivatsiyasiga doimiy e‘tibor va juda kamtarona muvaffaqiyatlar uchun ham haddan tashqari maqtov bilan ajralib turadi;

d) oilada “Zolushka”ni yaratishga qaratilgan vaziyat – mualliflarning qarashlariga ko‘ra, ota-onalar o‘zlariga ko‘p, bolalarga esa kam e‘tibor beradigan ko‘plab oilalar paydo bo‘lganligini ta‘riflaydilar. Natijada qo‘pol va shafqatsiz o‘smirlar sonining ko‘payishiga olib keladi.

B.N.Almazov tomonidan “tarbiyasi qiyin” o‘smirlarning paydo bo‘lishiga hissa qo‘shadigan disfunktsional oilalarning to‘rt turini aniqlaydi.

a) ta‘lim zahiralari yetishmaydigan oila. Ularga buzilgan yoki to‘liq bo‘lmagan oilalar, umumiy rivojlanish darajasi yetarlicha yuqori bo‘lmagan, bolalarga o‘qishlarida yordam bera olmaydigan oilalar kiradi;

b) ota-onalar o‘zlarining fe‘l-atvoridagi kamchiliklarni tuzatishga intilmaydigan, ulardan biri ikkinchisining xatti-harakatlariga toqat qilmaydigan nizoli oilalar; bunday oilalarda bolalar ko‘pincha o‘zlarini qarama-qarshi, ba‘zan namoyishkorona nizolashuvchan qiyofada tutishadi; keksalar mavjud mojaroga qarshi norozilik bildiradilar hamda ota-onalardan birining tarafini oladilar;

v) axloqiy jihatdan nosog‘lom oilalarda oilani tashkil etadigan a‘zolarining dunyoqarashi va tamoyillari turlicha bo‘lishi, o‘z maqsadiga yetishish uchun o‘zgarlar manfaatlariga zarar yetkazishga intilish, bironing mehnatidan foydalanish, boshqalarni o‘z irodasiga bo‘ysundirish istagi;d) pedagogik qobiliyatsiz oilalar: ularda bola haqidagi uzoq yoki eskirgan g‘oyalarning mavjudligi shaxs rivojlanishi bilan bog‘liq haqiqiy manzarasini almashtiradi.

Xulosa

Oilada bola shaxsini tarbiyalash o‘zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o‘smir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllanishida oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya usullari, oilada ota-onaning shaxsiy obro‘si muhim sanaladi. Shu bois, bugungi kun oilalarimiz bola ta‘lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanishida keltirib o‘tilgan mezonlarning mohiyatini bilishi va amaliyotga tadbiiq qilishi lozim. Bu esa o‘z navbatida jamiyatimizda kelajakka umidvor, ulkan maqsadlar ega, har tomonlama bilimli yoshlarimizni kamolga yetkazishga muvaffaq bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alijon, M., Rahmonjon, A., & Asilova, S. (2023). TA'LIM JARAYONIDA ISH STRESSI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLARGA PSIXOLOGIK YECHIM. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 854-860.
2. Psixologiya.f.n. R.A.Abdurasulov kat o`qit. M.Q.Qodirova “XULQI OG`ISHGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASI”
3. Nodira G'ayratovna Kamilova “XULQI OG'ISHGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASI ”
4. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi. Darslik / Muallif: N.G'.Komilova. - Toshkent: TDPY, 2020. 280 b.
5. Muslimaxon Ibrohimova, & Nargizaxon Usmonova. (2023). PEDAGOGIK JARAYONDAGI NEVROZLAR KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O`QUVCHILAR MISOLIDA. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 578–580. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.645>